

Samen jouw wereld ontdekken

Wereldburgerschap en digitale geletterdheid op het Lorentz Lyceum

Cie internationalisering 27 mei 2026

Hinke Wiersma,

Koen Kuiper,

Juul Slothouwer.

Inhoud

Inleiding	2
Onze school	2
Wereldburgerschap is burgerschap	2
De Golden Circle	3
Why?	3
Waarom? Wij	3
Waarom? Wettelijk kader	5
Waarom? Concrete doelen op gebied van kennis, houding en vaardigheden.	5
How?	7
Hoe helpen wij de leerlingen wereldburger te worden?	7
Hoe? De samenhang aantonen en borgen	8
Hoe? De monitoring en evaluatie van leerlingontwikkeling	9
Hoe? Kwaliteitszorg	9
What?	12
Wat? Wat is het kader van wat we aanbieden?	12
Wat? Kennisdoelen	12
Wat? Vaardigheids doelen	13
Wat? Houdingsdoelen	14
Wat? de mentorlessen en het vak digi	14
Bijlage 1. Tabellen	15
Bijlage 2. De internationale vaardigheden rubriek	19
Bijlage 3. de kerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid op een rijtje	22
Geraadpleegde bronnen	24

Inleiding

Onze school heeft sinds de jaren '80 een focus op internationalisering en in toenemende mate ook op (internationaal) burgerschap. Wat ooit klein begon als een *English stream* voor met name internationale leerlingen uit de regio, is uitgegroeid in de jaren '90 en de jaren '00 tot een internationale IB-school (*Rivers International School Arnhem*)¹ en een school met een sterke tweetalige afdeling en een steeds internationaal wordende reguliere afdeling.

Dit internationale profiel wordt breed gedragen en herkend – het is op dit moment het kenmerkende profiel van onze school. Veel leerlingen (en hun ouders) kiezen voor het Lorentz omdat dit profiel hen aanspreekt, dit geldt ook voor docenten en ondersteunend personeel die bij ons solliciteren en in een internationaal georiënteerde omgeving willen werken. Als je een willekeurige Arnhemmer vraagt wat het Lorentz voor een school is, zul je vaak horen dat het een school is met een duidelijk internationaal karakter. Op deze onderlegger staan onze reguliere en tweetalige afdeling (havo, vwo, gymnasium); ons hoogbegaafdenonderwijs (OPUS) en de internationale school. Internationalisering en onze visie om leerlingen op te leiden als wereldburger is onlosmakelijk verbonden met **burgerschapsvorming** en in het verlengde daarvan **digitale geletterdheid**.

Wereldburgerschap is burgerschap

Onze samenleving wordt steeds internationaler en diverser. Het is onze missie om leerlingen op te leiden als internationaal burger: zodat ze in deze internationale samenleving – binnen *en* buiten de grenzen van Nederland leren zich te verhouden tot verschillende perspectieven, waarden, normen en belangen. Dit vereist communicatie; samenwerking; zelfreflectie en soms moed en standvastigheid; maar altijd met respect, nieuwsgierigheid, kritisch onderzoekend en met een open blik. Deze houding en vaardigheden zijn volgens ons de kern van zowel wereldburgerschap als burgerschap. Ze liggen niet alleen in elkaars verlengde; ze vullen elkaar aan. Bij actief burgerschap, waar vaardigheden als samenwerken, communicatie en onderzoeken belangrijk zijn, is vanzelfsprekend (digitale) geletterdheid van groot belang.

*Als school leren en werken we in een inclusieve, respectvolle, en internationale leeromgeving. We streven naar de ontwikkeling van **wereldburgerschap**, of internationaal burgerschap, waarbij respect, gelijkheid, en solidariteit centraal staan. Burgerschap zelf beschouwen we als een nationaal gerichte uiting en een integraal onderdeel van 'wereldburgerschap', waarbij de nationale democratische principes en burgerparticipatie onderscheidend zijn. Zowel 'nationaal' als 'internationaal' burgerschap zijn verankerd in de schoolcultuur en weerspiegelt onze breed gedragen missie en visie.*

Burgerschap: (pro)actief en verantwoordelijk functioneren binnen de Nederlandse democratische rechtsstaat.

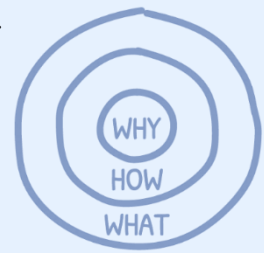
Wereldburgerschap / Internationaal burgerschap: kritisch en betrokken handelen in een mondiale context, met oog voor rechtvaardigheid, diversiteit en de internationale rechtsorde, en met aandacht voor mondiale vraagstukken zoals verwoord in de SDGs.

Internationalisering: het doelgericht inzetten van internationale en interculturele ervaringen en perspectieven als middel om deze vormen van (internationaal)burgerschap te ontwikkelen.

¹ Het internationale onderwijs wordt verzorgd door *Rivers International School Arnhem*. Deze afdeling is gehuisvest in een ander gebouw en borgt burgerschapsontwikkeling in de opdracht en praktijk van het IB-onderwijs, en wordt in dit document verder buiten beschouwing gelaten.

De Golden Circle

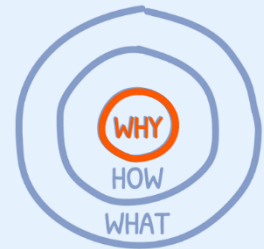
Om inzichtelijk te maken hoe we onze leerlingen opleiden als wereldburger (*wereldburgerschapsonderwijs*), gebruiken we de drie niveaus van de bekende 'Golden Circle' van Simon Sinek: het **Waarom** (*waarom* is wereldburgerschap voor ons een funderend uitgangspunt), het **Hoe** (*hoe* doen we dit?), en het **Wat** (*wat* doen we dan zoal in de praktijk concreet?). Dit is grofweg het verschil tussen het niveau van beleidsmakers (waarom) en uitvoerders (wat), en de laag die daartussen ligt en de vertaalslag maakt naar hoe je die doelstellingen in de praktijk invult (hoe). Dit beleidsdocument houdt deze vorm dan ook aan. We hebben in dit document de intentie om een beeld van onze visie, de hoofdlijnen en de samenhang van ons burgerschaps- en internationalisingsbeleid en in het verlengde daarvan digitale geletterdheid, weer te geven. Voorbeelden hoe (internationaal) burgerschap in de lessen en activiteiten is ondergebracht bij het Wat, aan het einde van het document.

Why?

Waarom?

Onze leerlingen groeien op in een wereld die sociaal en cultureel sterk verweven is. Door internet, reizen en een open, multiculturele samenleving lijkt die wereld kleiner dan ooit – we worden een *Global Village*.

Tegelijkertijd wordt de leefwereld van leerlingen steeds complexer, gefragmenteerder en diffuser, onveiliger en dreigender. Leerlingen krijgen te maken met des- en misinformatie, toenemende diversiteit en pluriformiteit en een jungle aan meningen, ideologieën, deepfakes en fake news. TikTok, AI, Snapnews, influencers en online commentaren vormen een constante stroom aan prikkels, hyperconvergentie en onwaarheden.

Maar de uitdagingen beperken zich niet tot de onlinewereld. Ook offline lijkt de wereld te kantelen. Oorlog in Europa, uitholling van de democratie, extremisme in parlementen, de erosie van de trias politica, polarisering en xenofobie bestaan naast het groeiende morele bewustzijn van een nieuwe generatie en een toenemend besef van het belang van vrijheid en gelijkheid en de waarde van vrede, democratie en veiligheid.

Deze generatie moet leren een weg zoeken tussen contrasterende ideologieën. Onze school moet een plek zijn waar iedereen veilig is en deel uit maakt van een *learning community*. *At home together*, samen één geheel.

In dit *world wide web* van (des)informatie, meningen en voortdurende verandering moeten leerlingen hun weg vinden. Juist daarom heeft onze school een duidelijke educatieve missie: 1) leerlingen helpen om zichzelf te leren kennen en weerbaar te worden/blijven (*wie ben ik in deze wereld*); en tegelijkertijd 2) kritisch onderzoekend hun leefwereld te analyseren en evalueren (*ontdek de wereld*); en 3) door dialoog en een open blik hen te stimuleren om deel uit te maken van deze pluriforme democratische samenleving (*verbind verschillen*), te beginnen op schoolniveau.

Uiteindelijk is ons ‘waarom’ heel simpel:

het Lorentz Lyceum wil leerlingen helpen zich te ontwikkelen tot actieve, betrokken en verantwoordelijke deelnemers aan een democratische, pluriforme en internationale samenleving. Dat is de kern van onze onderwijsmissie & -visie.

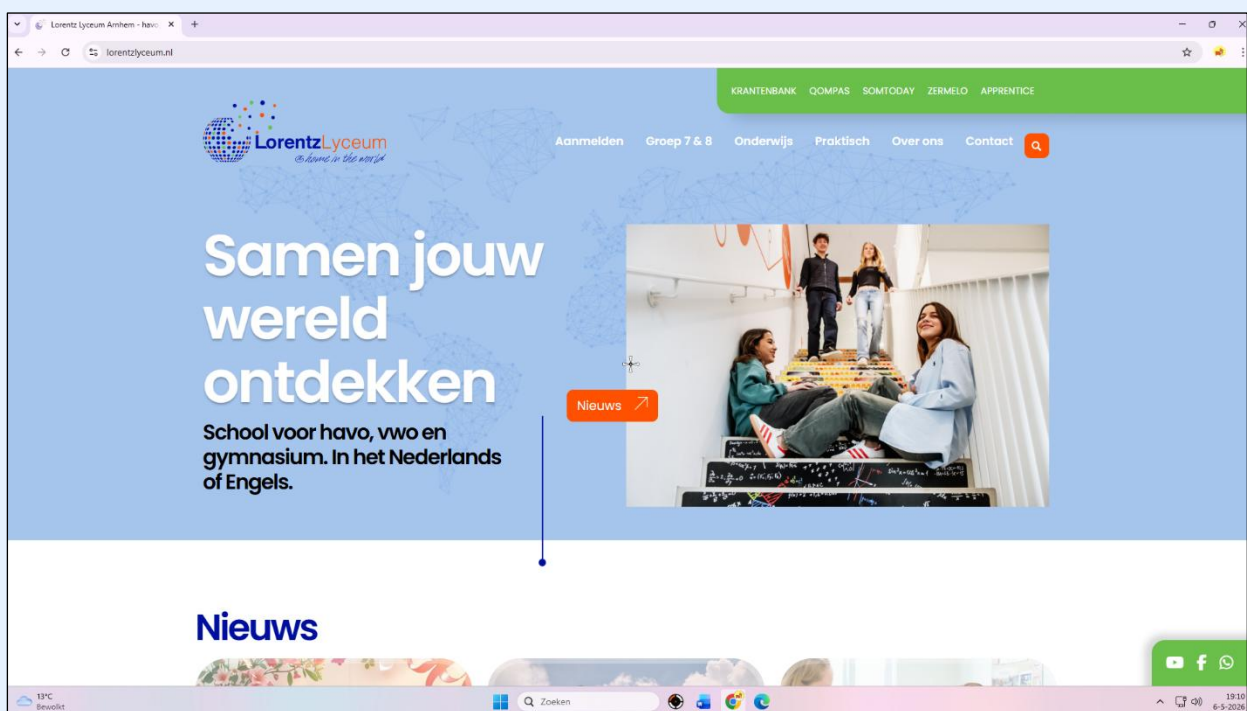
*Wij willen dat onze leerlingen **samen hun wereld ontdekken**.*

Ken jezelf richt zich op reflectie, eigenaarschap, weerbaarheid en zelfverantwoordelijkheid.

Ontdek de wereld stimuleert nieuwsgierigheid naar maatschappelijke en internationale vraagstukken.

Verbind verschillen benadrukt het belang van dialoog, samenwerking en respectvolle omgang met diversiteit.

missie & visie

Afbeelding 1, screenshot website, mei 2026

Waarom? Wettelijk kader

Aandacht voor (internationaal) burgerschap leeft al lang op het Lorentz Lyceum. De wettelijke burgerschapsopdracht, sinds 2021 vastgelegd in de onderwijswetgeving en uitgewerkt in de kerndoelen burgerschap (SLO, 2025; zie bijlage 3), sluit goed aan bij onze visie op onderwijs.

Deze wetgeving verplicht scholen om de democratische kernwaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit actief te bevorderen. Van scholen wordt verwacht dat zij leerlingen de sociale en maatschappelijke competenties aanleren die nodig zijn om volwaardig deel te nemen aan de democratische samenleving, in lijn met de geldende kerndoelen.

Daarnaast vraagt de wet van scholen dat het burgerschapsonderwijs doelgericht, samenhangend en herkenbaar is ingericht, en dat de schoolcultuur in overeenstemming is met de democratische basiswaarden. Scholen moeten inzichtelijk maken hoe leerlingen hun burgerschapcompetenties ontwikkelen en hoe deze ontwikkeling wordt gevolgd en geëvalueerd.

De SLO kerndoelen beschrijven de minimale onderwijsinhoud waarop alle leerlingen recht hebben en vormen het landelijke kader voor burgerschapsonderwijs en digitale geletterdheid in de onderbouw van het voortgezet onderwijs:

- kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat;
- het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties;
- het leren omgaan met verschillen tussen mensen;
- het actief oefenen met democratisch handelen binnen de schoolcultuur.
- het omgaan met de moderne digitale mogelijkheden en uitdagingen als AI en digitale bronnen

Voor ons betekent dit om ons internationale curriculum, ontworpen met oog op de eisen van het Netwerk Tweetalig onderwijs, Nuffic en de eisen van het IB – en vanuit onze didactisch-pedagogische overtuigingen vormgegeven, te toetsen aan de wet en de kerndoelen zoals vastgelegd door het SLO.

Waarom? Doelen op gebied van kennis, houding en vaardigheden.

Het burgerschapsonderwijs op het Lorentz Lyceum richt zich op de ontwikkeling van leerlingen tot actieve, betrokken en verantwoordelijke wereldburgers. De doelen hebben wij geordend in **kennis, vaardigheden en houdingen/ervaringen** en sluiten aan bij het wettelijk kader. Deze doelen komen niet alleen tot uiting in lessen, maar juist ook in de schoolcultuur en in (internationale) activiteiten waarin leerlingen actief oefenen met burgerschap.

Kennisdoelen

Leerlingen verwerven kennis en inzicht in:

- de basiswaarden van de democratische rechtsstaat (vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit);
- de werking en betekenis van democratische instituties, grondrechten en rechtsstatelijke principes;
- maatschappelijke vraagstukken in een (inter)nationale context;

- diversiteit in achtergronden, overtuigingen en leefwijzen, en de betekenis daarvan voor samenleven in een pluriforme samenleving.
- het functioneren en de impact van digitale systemen, internet, AI, sociale media en de invloed van de verspreiding van data.

Vaardigheids- en houdingsdoelen

Leerlingen ontwikkelen vaardigheden die hen in staat stellen om actief deel te nemen aan de samenleving, waaronder:

- respectvol en effectief communiceren, ook bij verschil van mening (*communicatie, open-minded, reflecteren*);
- bereidheid tot dialoog en participatie (*communicatie, open-minded, lef*);
- samenwerken en verantwoordelijkheid nemen in groepsverband (*samenwerken, zelfverantwoordelijk*);
- kritisch, onderzoekend en reflectief omgaan met (digitale)informatie en AI, standpunten en het eigen handelen (*onderzoekend, reflecteren*);
- betrokkenheid en nieuwsgierigheid bij maatschappelijke en internationale vraagstukken; (*onderzoekend, open-minded*)
- omgaan met culturele en maatschappelijke verschillen in uiteenlopende contexten (*open-minded, communicatie, samenwerken*);
- openheid ten opzichte van andere perspectieven en leefwijzen (*open-minded, reflecteren*);
- lef tonen en weerbaar zijn (*lef, zelfverantwoordelijk*).

Deze vaardigheids- en houdingsdoelen hebben we geconcretiseerd in de **zeven internationale vaardigheden**, die fungeren als doorlopende ontwikkellijn voor burgerschap binnen het curriculum. Deze vaardigheden worden in het **how** en het **what** verder uitgelegd (zie ook: *bijlage 2*. De rubriek van internationale vaardigheden). In de punten hierboven zijn deze vaardigheden cursief afgedrukt (*communicatie (1), open-minded (2), samenwerken (3), lef (4), onderzoekend (5), zelfverantwoordelijk (6) en reflecteren (7)*).

How?

Hoe helpen wij de leerlingen wereldburger te worden?

Wij beschouwen wereldburgerschap niet als een afzonderlijk leergebied of apart vak, maar als een samenhangend geheel van kennis, vaardigheden en houdingen dat continu aan bod komt binnen het brede curriculum².

Dit sluit aan bij onze visie op onderwijs, waarin formatief handelen, activerende didactiek en *immersion education* centraal moeten staan: het onderdompelen van leerlingen in een leeromgeving waarin zij op een natuurlijke manier leren, ondersteunt door een bewuste reflectiecyclus inclusief goede feedback³.

Binnen het tto onderwijs is dit al lang het uitgangspunt geweest. We maken gebruik van CLIL-didactiek⁴; het doeltaal-voertaalprincipe. Ook didactische keuzes voor het IB-onderwijs⁵, de implementatie van het MYP⁶ en het IMYC⁷, zijn concrete voorbeelden van de consistente implementatie van onze visie op onderwijs. Zo was het ook in 2007 een bewuste keuze om EIO (Europese en Internationale Oriëntatie) niet als apart vak in te voeren – zoals op veel andere tto-scholen wel gebeurde – maar om EIO breed en geïntegreerd binnen de verschillende vakken aan te bieden en te verankeren met de uitgangspunten van CLIL onderwijs⁸. Dit uitgangspunt gold ook bij de keuze voor IMYC: burgerschap en internationalisering zijn bij het IMYC verweven in de manier van lesgeven. Hiermee wilden we ook deze didactiek aanbieden op de reguliere afdeling. Hoewel IMYC niet meer op die manier aangeboden wordt, illustreert het wel onze visie op onderwijs.

Internationalisering en burgerschap vormen het DNA van de school. Deze zijn organisch gegroeid en komen tot uiting in lessen, mentoruren, projecten en (internationale) intra- en

Leerlingen komen op het Lorentz structureel in aanraking met verschillende culturen, perspectieven en leefwijzen, binnen en buiten de lessen. Zij worden uitgedaagd om hun eigen standpunten te onderzoeken, verschillen te respecteren en verantwoordelijkheid te nemen in samenwerking met anderen. De school beschouwt zichzelf daarbij als een democratische oefenplaats.

² Brede curriculum: alles wat we op school aanbieden om tot leren te komen: van vaklessen, tot reizen en activiteiten.

³ Leerlingen bewust laten reflecteren op hun internationale ervaringen binnen breed aangeboden content (zie ook: Kolb, Korthagen).

⁴ CLIL = Content Language Integrated Learning: het principe van onderdompeling in een taal (en cultuur) van een andere taal (bij ons: Engels) waardoor leerlingen op een natuurlijke en active manier hun taalvaardigheid ontwikkelen.

⁵ IB = International Bacchalaureate: de onderwijs praktijk & visie van internationale scholen (Middle Years Programme en Diploma Programme).

⁶ Het MYP (Middle Years Programme) is een holistisch onderwijsconcept waarbij leren centraal staat door middel van focus op vakoverstijgend werken op een verticale leerlijn rondom concepten, vaardigheden en reflectie. Het IMYC (International Middle Years Curriculum), dat we een aantal jaar op onze school in de onderbouw hebben uitgetoetst, gaat uit van hetzelfde basisprincipe en staat o.a. aan de basis van onze mentorenleerlijn (benadering van vaardigheden).

⁷ IMYC = International Middle Years Curriculum: een onderwijs filosofie waarin een leercirkel, het ontwikkelen van vaardigheden, vakoverstijgend onderwijs en formatief handelen centraal staan.

⁸ Bij CLIL onderwijs zijn Content, Communication, Cognition en Culture met elkaar verweven: leerlingen leren vakinhoud (Content) via een vreemde taal (Communication), waarbij denkvaardigheden (Cognition) en culturele context (Culture) bewust worden geïntegreerd (De 4C's van Do Coyle).

extracurriculaire activiteiten. Leerlingen leren daarmee op een organische wijze. Dat maakte het soms ook uitdagend – maar ook waardevol – om wereldburgerschap inzichtelijk te maken voor bijvoorbeeld tto-visitaties en UNESCO-accreditaties, vaak met verbazing over de breedte en rijkdom van wat we als school al doen.

Hoe? De samenhang aantonen en borgen

Een brede aanpak heeft als gevaar divergentie en het verliezen van focus – of zelfs het gebrek aan de wetenschap of het inzicht wat er allemaal gebeurt op school. Wie heeft er dan nog overzicht in wat de leerlingen allemaal leren? Dat is uitdagend genoeg waar het aankomt op het vormgeven van een coherent curriculum op basis van vakspecifieke leerdoelen; bij onderliggende en schoolbrede leerdoelen zoals (internationaal) burgerschap is dit nog lastiger.

Waar op de tweetalige afdeling er altijd een externe impuls was dit goed te blijven monitoren (visitatiebezoeken) was dit op de andere afdelingen minder een vereiste en daardoor minder concreet. De laatste jaren zijn we bezig geweest om de diverse aspecten van internationalisering en wereldburgerschap in kaart te brengen en meer in samenhang aan te bieden, zowel voor het tto als voor de reguliere afdeling. In een traject, gedeeltelijk samen met Globi, hebben wij als collega's hieraan vorm gegeven. Momenteel zijn we in de implementatiefase niet van *wat* we aanbieden (dat is al best volledig), maar *hoe* we dit in samenhang aanbieden en herkenbaar maken. Ongetwijfeld zal dit leiden tot nieuwe inzichten, beleidskeuzes en veranderingen van de inhoud van ons programma.

Wij bieden de samenhang als volgt aan:

- 1) Een onderliggende **vaardighedenleerlijn**, met een heldere rubriek in leerlingentaal zodat we kunnen monitoren of leerlingen zich breed en effectief ontwikkelen op de zeven internationale vaardigheden die wij als school essentieel vinden bij de ontwikkeling tot (wereld)burger, zie ook bijlage 2 voor de uitgewerkte rubriek van deze vaardigheden.
 - i. **Communicatie**
Respectvol en effectief communiceren, ook in interculturele en internationale contexten.
 - ii. **Lef**
Durven initiatief te nemen, fouten maken, grenzen verleggen en opkomen voor jezelf en anderen.
 - iii. **Open-minded**
Openstaan voor andere perspectieven, culturen, meningen en leefwijzen.
 - iv. **Onderzoekend**
Nieuwsgierig zijn, vragen stellen, kritisch informatie verzamelen en verschillende perspectieven verkennen.
 - v. **Samenwerken**
Constructief samenwerken met verschillende mensen, verantwoordelijkheid nemen voor het groepsproces en -resultaat.
 - vi. **Zelfverantwoordelijk**
Eigenaarschap nemen over het eigen handelen, leren en keuzes, ook in nieuwe of internationale situaties.
 - vii. **Reflecteren**
Nadenken over het eigen gedrag en de ontwikkeling van (internationale) vaardigheden en hier gericht stappen in zetten.

- 2) Een **mentorenleerlijn** als spil, en verticaal ankerpunt, waarin we een aantal basisvaardigheden en houdingen aanbieden aan al onze leerlingen – zodat we als school regie kunnen houden op essentiële aspecten van wereldburgerschap.
- 3) Het vak **digi** waarbij leerlingen in de eerste klas leren om zich brede digitale vaardigheden eigen te maken.
- 4) **Apprentice** als digitaal instrument om burgerschapsdoelen, leeractiviteiten en ontwikkelingen vast te leggen en waar groei en leren gemonitord kan worden: met Apprentice worden onder meer de zeven internationale vaardigheden gekoppeld aan concrete leerervaringen, reflecties en feedbackmomenten, waardoor de ontwikkeling van burgerschapscompetenties voor leerlingen, docenten, ouders en schoolleiding zichtbaar en navolgbaar wordt.
- 5) **Driehoeksgesprekken** waarin leerlingen met hun mentor en ouders ook de ontwikkeling van internationale/burgerschapsdoelen evalueren.

Hoe? De monitoring en evaluatie van leerlingontwikkeling

Onze leerlingen ontwikkelen kennis, houding en vaardigheden op het gebied van burgerschap. Deze ontwikkeling wordt in toenemende mate zichtbaar gemaakt in Apprentice, waar leeractiviteiten en leerervaringen, zoals LoB, PWS, dagactiviteiten en studiereizen, gekoppeld worden aan onze leerdoelen.

Leerlingen kunnen hier bewijsmateriaal voor hun ontwikkeling uploaden. Er is ook mogelijkheid voor reflecteren en het krijgen van feedback. Hierdoor wordt de ontwikkeling van burgerschap zichtbaar over meerdere leerjaren heen en worden leerlingen gestimuleerd om verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen leerproces en ontwikkeling als burger.

Leerlingen leggen in Apprentice reflecties vast op hun deelname aan burgerschapsactiviteiten, zoals deelname aan MUN, internationale stage, de wereldweek, LoB activiteiten of samenwerking binnen mentorlessen of reizen. Docenten geven gerichte feedback op internationale vaardigheden, waardoor de ontwikkeling van burgerschapscompetenties zichtbaar en bespreekbaar wordt. Tijdens driehoeksgesprekken kunnen leerlingen reflecteren op hun ontwikkeling.

Hoe? Kwaliteitszorg

Sinds de jaren '80 is (wereld)burgerschap een structureel en levend onderdeel van het onderwijs en de schoolcultuur. In ieder schoolplan is internationalisering en daarmee een burgerschapsdoelstelling opgenomen. De laatste jaren, na de wettelijke verplichting en de digitale revolutie wordt dit voor onze school een steeds duidelijker pad, met concretere doelstellingen, borging en verankering.

Als school evalueren we periodiek in hoeverre het brede onderwijsaanbod bijdraagt aan het realiseren van de (wereld)burgerschapsdoelen en, in mindere mate, de digitale-geletterdheidsdoelen. Deze evaluaties vinden plaats binnen voortgangsgesprekken, de vaksecties, de mentorenteams en de commissie internationalisering in samenspraak met de schoolleiding.

De **schoolleiding** is eindverantwoordelijk voor het burgerschapsbeleid.

De **commissie internationalisering**, als gedelegeerde commissie, ziet toe op de samenhang tussen visie, doelen, uitvoering en kwaliteitszorg en borgt dat burgerschap een structureel

onderdeel is van het schoolbeleid, het curriculum en de professionele dialoog binnen de school.

De tto coördinator is verantwoordelijk voor internationalisering en CLIL didactiek op de tweetalige afdeling – die vaak ‘door echoën’ in andere afdelingen van de school. De tto coördinator zorgt er samen met de schoolleiding voor dat de ‘standaard’ (kwaliteit van tweetalig onderwijs) nageleefd wordt. In de standaard staan de eisen voor (internationaal) burgerschap / internationalisering (meetbaar, merkbaar en aantoonbaar).

Secties en vakdocenten zijn verantwoordelijk voor de uitwerking van burgerschaps- en digitale geletterdheidsdoelen binnen hun onderwijspraktijk. Zij verbinden de SLO-doelen en internationale vaardigheden aan vakinhoud, werkvormen en leeractiviteiten, en dragen bij aan het zichtbaar maken van burgerschapsontwikkeling bij leerlingen. Hiervoor gebruiken docenten didactiek die aansluit bij onze visie op onderwijs (o.a. formatief handelen, CLIL didactiek, *immersion education*). Didactiek en pedagogisch handelen zijn in concert met het ontwikkelen van burgerschapsdoelen.

Mentoren spelen een belangrijke rol in het begeleiden van leerlingen bij reflectie, eigenaarschap en persoonlijke ontwikkeling. Binnen mentorlessen en mentorgesprekken krijgen burgerschapsdoelen, internationale vaardigheden en digitale verantwoordelijkheid expliciet aandacht volgens een door docenten en mentoren ontwikkelde leerlijn.

Belangrijke punten van onze kwaliteitszorg:

- 1) **Voortgangsgesprekken.** Internationalisering is binnen onze school al jarenlang een onderdeel van de feedbackcyclus voor lesgevers en vormt een onderdeel van de evaluatie- en beoordelingstool voor docenten, die gebruikt wordt door de **schoolleiding**. Dit komt expliciet aan bod tijdens de voortgangsgesprekken.
- 2) **Secties.** Secties zorgen voor vakinhoud die gekoppeld is aan burgerschapsdoelen, vaak is dit al een belangrijk onderdeel van het lesprogramma. Iedere sectie zorgt voor continuïteit en agendering van (internationaal) burgerschap. Ook bij de jaarlijkse evaluatiegesprekken tussen secties en **schoolleiding** kan internationalisering op de agenda staan.
- 3) **Mentorenteams** worden aangestuurd door de coördinatoren. Mentoren spelen met name een rol bij de verankering van de internationale vaardigheden, het borgen van een veilige en respectvolle leeromgeving en het werken aan de (studie)houding middels de verticale mentorenleerlijn, die binnen de mentorenteams wordt geëvalueerd.
- 4) De **commissie internationalisering** evalueert jaarlijks het beleid en stelt speerpunten vast. Hierbij wordt gecontroleerd of de ontwikkeling van internationale vaardigheden nog congruent is met de doelen van het schoolplan.
- 5) Vierjaarlijks wordt bovendien aan het **Netwerk van tto scholen** uitgebreid aangetoond dat wij als tweetalige school voldoen aan de eisen van de tto kwaliteitstandaard. Internationalisering en CLIL didactiek vormen een belangrijk onderdeel van deze visitatie van het Netwerk.
- 6) **UNESCO** controleert ook periodiek of wij nog steeds voldoen aan de eisen van een UNESCO school.

De uitkomsten van deze evaluaties worden gebruikt om het curriculum, didactische keuzes en activiteiten bij te stellen en verder te ontwikkelen. Internationalisering en burgerschap maken zo structureel deel uit van onze meerjarige planning.

Schoolcultuur als democratische oefenplaats als basis van kwaliteitszorg

(Wereld)burgerschap is een gezamenlijke opdracht van de hele schoolorganisatie. De schoolcultuur vormt een wezenlijk onderdeel van de kwaliteitszorg rond burgerschap. Wij zijn trots op onze veilige leefomgeving en de goede sfeer bij ons op school – het is een voorwaarde voor leren en een voorwaarde voor het veilig oefenen van burgerschap.

Wij bewaken deze veilige leef- en leeromgeving. Dit gebeurt onder andere door het bespreekbaar maken van sociale veiligheid, inclusie en omgangsvormen; aandacht voor participatie en inspraak van leerlingen; het serieus nemen van signalen uit de schoolgemeenschap en het ondersteunen van initiatieven die bijdragen aan ontmoeting, dialoog en betrokkenheid.

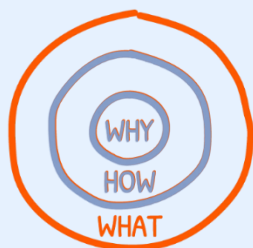
Er is een ondersteuningsteam en een veiligheidscoördinator. Ook mentoren en coördinatoren en schoolleiding zorgen actief voor een veilig en inclusief schoolklimaat.

Doorontwikkeling

Het Lorentz Lyceum ondersteunt medewerkers bij het ontwikkelen van de doorlopende leerlijn (internationaal) burgerschap en digitale geletterdheid. Professionalisering richt zich op het begrijpen en toepassen van internationalisering binnen de lessen, hiervoor hebben we subsidie aangevraagd bij Erasmus, werken we als school aan het invoeren van formatief handelen en begeleiden collega's bij het effectief inzetten van Apprentice door middel van scholing en ondersteunen hen bij het opzetten en inrichten van deze digitale leeromgeving. Ook het vak Digi en het gebruik van de praktische mentorenleerlijn zijn in ontwikkeling.

Binnen het tto-team krijgt dit extra nadruk, ook bijvoorbeeld door het scholen van collega's om hun Cambridge (CPE) te halen. Voor tto docenten zijn er ook extra vergaderingen en ontwikkelmomenten voor de ontwikkeling van internationaal burgerschap (EIO).

Professionalisering wordt gezien als een doorlopend proces en maakt structureel onderdeel uit van de bredere kwaliteitscyclus van de school.

What?

Wat? Wat is het kader van wat we aanbieden?

Burgerschap en digitale geletterdheid komen tot uiting binnen vaklessen, mentorlessen, projecten en activiteiten. Ze komen terug in de vorm van **kennis**, **vaardigheden** en **houding**. **Kennis** krijgt bijvoorbeeld vorm binnen vakken als maatschappijleer, aardrijkskunde, geschiedenis en moderne vreemde talen. **Vaardigheden** worden ontwikkeld door activerende werkvormen zoals debat, presenteren, samenwerken en onderzoeken. Maar ook zijn deze een onderdeel van activiteiten, de wereldweek en studiereizen. De **houding** van onze leerlingen wordt versterkt door reflectie en door ervaringen. Zowel kennis, vaardigheden als houding komen steeds duidelijker terug binnen ons brede curriculum.

Wat? Kennisdoelen

Het grootste deel van de kennis die samenhangt met de kerndoelen 18 tot en met 21 is geborgd binnen de vaklessen (zie: *bijlage 1*). *Alle* vakken dragen hieraan bij, maar de hoofdrollen liggen bij maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, geschiedenis, Digi, aardrijkskunde, Nederlands en bij de moderne vreemde talen, waarbij het vak Engels belangrijk is, zeker de doorlopende leerlijn van IB-English op het tto.

Kerdoel 18. Leerlingen ontwikkelen kennis van de basiswaarden **vrijheid**, **gelijkwaardigheid** en **solidariteit** en leren hoe deze waarden zijn verankerd in de **Grondwet**, mensen- en kinderrechten en internationale verdragen – en leren over onafhankelijke rechtspraak. Deze kennis wordt met name opgebouwd binnen maatschappijleer/-wetenschappen, geschiedenis en aardrijkskunde.

Kerdoel 19. Leerlingen bouwen kennis op over **democratische besluitvorming** en **participatie**. Zij leren begrijpen hoe inspraak, vertegenwoordiging, meerderheids- en minderheidsstandpunten en compromissen functioneren, en wat de rol is van burgers, maatschappelijke organisaties en initiatieven. Leerlingen leren over de Trias Politica en het belang van onafhankelijke rechtspraak. Deze kennis komt terug in maatschappijleer/-wetenschappen en geschiedenis, maar ook in praktische contexten zoals MarchMUN, MUN's, de Wereldweek, het bezoek aan het Europees- of National parlement en de leerlingenraad.

Kerdoel 20. Leerlingen krijgen kennis van **diversiteit** en **gelijkwaardigheid** in de samenleving. Zij leren over verschillende vormen van diversiteit, stereotypering, discriminatie en uitsluiting. Deze kennis komt aan bod binnen maatschappijleer, aardrijkskunde, geschiedenis, de mentorlessen, de moderne talen en activiteiten, maar ook zijn de *sustainable development goals* van de Verenigde Naties zichtbaar binnen de school en een onderdeel van vaklessen.

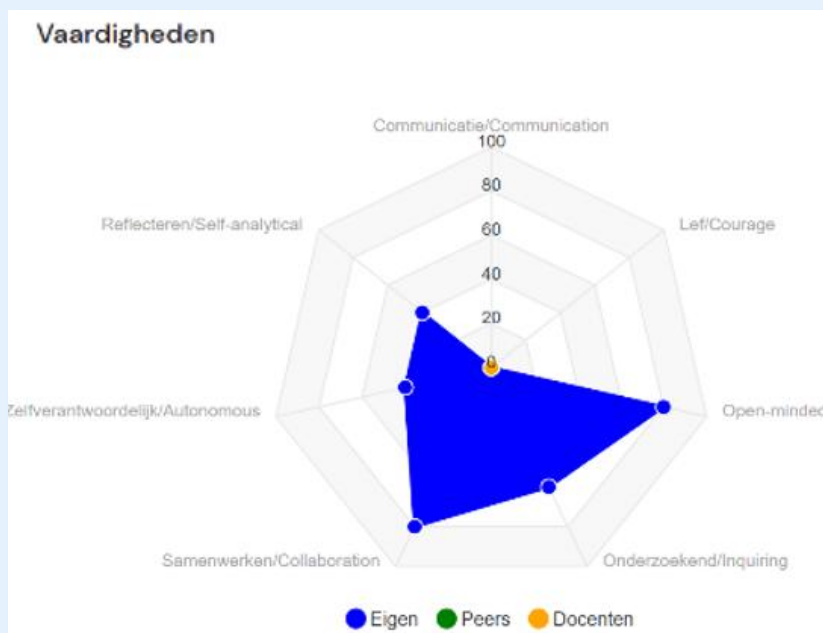
Leerlingen oefenen actief met burgerschap binnen de vaklessen, maar ook via uiteenlopende activiteiten. Voorbeelden hiervan zijn de leerlingenraad, waarin zij meedenken over schoolbeleid; LumA geeft leerlingen de kans om mee te doen aan Model United Nations (MUN) en deze te organiseren en tijdens MarchMUN simuleren al onze leerlingen internationale besluitvorming en vertegenwoordigen zij verschillende perspectieven. Daarnaast zijn er de reizen en uitwisselingen, schoolbrede acties zoals Paarse Vrijdag en het inzamelen voor de voedselbank en tal van andere laagdrempelige activiteiten.

Kerdoel 21. Leerlingen leren hoe **digitale systemen, internet en sociale media** functioneren, hoe informatie wordt beïnvloed en verspreid, en welke rol data en AI spelen in de samenleving. Deze kennis is geborgd binnen het vak Digi, vormt een belangrijk onderdeel van de talen, en is geïntegreerd in onderzoeksopdrachten binnen verschillende vakken en activiteiten zoals de Wereldweek en EUMIND, waarin leerlingen digitaal samenwerken met leeftijdsgenoten uit India aan maatschappelijke vraagstukken.

Wat? Vaardigheids doelen

De zeven vaardigheden die we de laatste vijf jaar centraal hebben gezet bij het ontwikkelen van internationaal burgerschap komen terug bij alle vakken en leeractiviteiten, omdat ze in toenemende mate gekoppeld zijn aan Apprentice wordt het inzichtelijk waar en in hoeverre leerlingen deze ontwikkelen: de **rubriek internationale vaardigheden** (zie *bijlage 1* en *bijlage 2*) is geïntegreerd in Apprentice en dit zal de komende jaren verder uitgebouwd worden.

Afbeelding 2: screenshot van Apprentice ter illustratie; een spinnenweb van vaardigheden.

Wat? Houdingsdoelen

De houdingsdoelen van burgerschap komen tot uiting in ervaringen, feedback en reflectie. Op school, maar ook tijdens studiereizen, uitwisselingen en internationale projecten oefenen leerlingen met openheid, verantwoordelijkheid, respectvolle omgang en omgaan met verschillen. Deze ervaringen vormen de basis voor persoonlijke groei en bewustwording. De ontwikkeling van deze houdingen wordt expliciet gemaakt en verdiept via mentorlessen, mentorgesprekken en driehoeksgesprekken. Leerlingen reflecteren op hun ervaringen en ontwikkeling, leggen deze vast in Apprentice. Op deze manier krijgen ze gerichte feedback van hun mentor en docenten en eventueel hun ouders.

Leerlingen krijgen binnen de school expliciet ruimte om zelf activiteiten en initiatieven te ontplooiën. Voorbeelden hiervan zijn de leerlingenraad, de feestcommissie, de leerlingen van het LMUNA team. Daarnaast bestaan er tal van andere initiatieven en activiteiten: er is een schoolband, er staat een piano in de aula en een bezoeker kan op een vrijdagmiddag leerlingen Dungeons & Dragons zien spelen in een vaklokaal.

Het Lorentz Lyceum besteedt structureel aandacht aan identiteit, diversiteit en gelijkwaardigheid. Leerlingen leren verschillen herkennen, bespreken en waarderen, en reflecteren op hun eigen positie binnen een pluriforme samenleving. Dit gebeurt in de dagelijkse omgang binnen de school, binnen onze pluriforme populatie; in lessen, mentorlessen en binnen het brede curriculum; en tijdens schoolbrede momenten waarop inclusie en respect expliciet aandacht krijgen, zoals Paarse Vrijdag, de MarchMUN en het Chinees Nieuwjaar.

Wat? de mentorlessen en het vak digi

De **mentorlessen** vormen van jaar 1 tot en met jaar 5 een doorlopend onderdeel van ons onderwijs en zijn de plek waar studie- en internationale (burgerschaps)vaardigheden en houdingsdoelen verticaal zijn verankerd in een doorlopende leerlijn. In iedere periode fungeert een centraal gestelde vaardigheid als een vakoverstijgend idee dat de verschillende vakken met elkaar verbindt. Tijdens het mentoruur wordt deze vaardigheid behandeld en aangeboden en bij de vakken herhaald en geoefend. Op deze manier vervaagt de scheiding tussen de vakken en kunnen we een belangrijke vaardigheid extra onder de aandacht brengen.

Het vak **Digi** richt zich op digitale geletterdheid en digitaal burgerschap. Leerlingen leren digitale basisvaardigheden, hoe digitale systemen, internet en sociale media functioneren en hoe zij kritisch, verantwoord en respectvol omgaan met digitale informatie, data en AI. In andere vakken komt dit ook terug; zo is er bij **onderzoek** veel aandacht voor de herkomst en het doel van (digitale) bronnen en is er in de mentorlessen aandacht voor, in bijvoorbeeld periode 3 in klas 1 staat 'bronnen op waarde schatten en mediawijsheid' centraal (zie *tabel 2*).

Digitale geletterdheid is zo, conform onze didactische uitgangspunten, een integraal onderdeel van alle vakken. Bij vakken als geschiedenis en maatschappijleer wordt uitgebreid stilgestaan bij digitale informatie, bronnen en meningsvorming.

Bij mentorlessen en voorlichting staat regelmatig de gevaren en mogelijkheden van de digitale wereld centraal.

Bijlage 1. Tabellen

Tabel 1. Aspecten en hun verankering in het curriculum		
Kerdoel	Aspect	Waar komt dit terug?
18/19	Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit	Geschiedenis Maatschappijleer / Social studies
18/19	Rechten en plichten	Geschiedenis Maatschappijleer / Social studies
18/19	Mensenrechten en kinderrechten	Geschiedenis Maatschappijleer / Social studies
18/19	Medezeggenschap	Klankbordgroep, leerlingenraad, MR, MUN
18/20/21	Kritisch denken en creatief denken	Het vak CTS (Critical thinking skills) in klas 1, BV, Accent
18	Samen besluiten nemen	Samenwerkingsopdrachten bij alle vakken, MUN
18	Respectvolle communicatie (offline en online)	Samenwerkingsopdrachten bij alle vakken, MUN, EUmIND
18	Empatisch vermogen	Mentorlessen, opgenomen in vaardighedenlijn, rol veiligheidscoördinator (werkt met pestprotocol)
18/20	Formuleren, reflecteren, redeneren en argumenteren	Zaakvakken, TTO English, leerlijn in leerjaar 1,2 en 3
19	Omgaan met verschillen - Politieke voorkeur	Maatschappijleer – Social studies, Aardrijkskunde, Geschiedenis
19	Omgaan met verschillen - Sociaal en economisch	Economie – aardrijkskunde – geschiedenis – EUmIND projecten – MarchMUN – LMUNa – buitenland reizen in meiweek
19	Omgaan met verschillen - Levensbeschouwing	Maatschappijleer / Social studies, Mentorlessen
19	Omgaan met verschillen – In gender seksuele voorkeur	GSA activiteiten - mentorlessen – biologie.
19	Omgaan met verschillen - Cultuur	Aardrijkskunde, TTO onderwijs (CLIL didactiek)- buitenland reizen in meiweek – aandacht voor verschillende culturen en achtergronden binnen één mentorgroep
18	Verantwoordelijkheid nemen	Organisatie door leerlingen van MarchMUN, schoolfeesten, LMuna, klassenvertegenwoordigers in klankbordgroepen, reis Nepal
19	Democratische dilemma's en spanningen tussen grondrechten	Maatschappijleer / Social studies, MUNs,
20	Verbinden van leefwerelden en maatschappelijke vraagstukken	Geschiedenis, maatschappijleer / social studies, aardrijkskunde buitenland reizen in meiweek, uitwisselingen
20	Participeren	BO, Accent, Mentorlessen
20	Maatschappelijke initiatieven en organisatie	Acties (zoals de actie voor de voedselbank), Klankbordgroep, leerlingenraad, MUN
20	Van lokaal tot mondiaal	Wereldburgerschapsvaardigheden, Internationaal georiënteerd, speelt een rol in de lessen van alle vakken
21	Het functioneren van digitale systemen, internet en sociale media	Digi, mentorlessen, mens en maatschappijvakken
21	Beïnvloeding, rol en verspreiding van data	Digi, mentorlessen, mens en maatschappijvakken
21	Rol van AI	Digi, mentorlessen, onderzoeksopdrachten

Tabel 2. Hoe de zeven internationale vaardigheden op het Lorentz Lyceum bijdragen aan de realisatie van de kerndoelen voor burgerschap en digitale geletterdheid (2025).

Internationale / burgerschap vaardigheid	Kern van de vaardigheid	Ontwikkellijn (B0 → M)	School motto	Burgerschap & Digitale Geletterdheid
Communicatie	Luisteren, standpunten verwoorden, rekening houden met anderen en context	Van luisteren en jezelf uiten → naar respectvolle en bewuste communicatie in nieuwe/onbekende situaties	Verbind verschillen	Respectvolle omgang; dialoog en meningsvorming; participatie in democratische contexten
Lef	Initiatief nemen, fouten durven maken, uit comfortzone stappen	Van handelen in vertrouwde situaties → naar zelfstandig handelen in onbekende (ook internationale) contexten	Ken jezelf – Ontdek de wereld	Actief burgerschap; omgaan met spanningen; persoonlijke verantwoordelijkheid
Onderzoekend	Nieuwsgierigheid, vragen stellen, informatie verzamelen en beoordelen	Van nieuwsgierig zijn → naar zelfstandig onderzoeken met betrouwbare bronnen	Ontdek de wereld	Kritisch omgaan met informatie; maatschappelijke vraagstukken onderzoeken; digitale geletterdheid (informatievaardigheden)
Samenwerken	Bijdragen aan groepsdoelen, rollen vervullen, gezamenlijke verantwoordelijkheid	Van samenwerken in vertrouwde groepen → naar samenwerken in complexe en diverse contexten	Verbind verschillen	Democratisch handelen; participatie; samenwerken in pluriforme groepen
Zelfverantwoordelijkheid	Regie nemen over eigen gedrag, leren en balans	Van besef van verantwoordelijkheid → naar zelfstandig sturen van leerproces en keuzes	Ken jezelf	Persoonlijke verantwoordelijkheid; zelfregulatie; voorbereiding op maatschappelijke deelname
Open-mindedness	Openstaan voor andere perspectieven, kritisch reflecteren op eigen standpunten	Van herkennen van verschillen → naar respectvol omgaan met uiteenlopende ideeën en achtergronden	Verbind verschillen	Omgaan met diversiteit; respect voor gelijkwaardigheid; democratische waarden
Reflecteren	Terugkijken op handelen, feedback gebruiken, doelen stellen	Van benoemen van sterke/zwakke punten → naar zelfstandig verbeteren en bijstellen	Ken jezelf	Reflectie op eigen handelen; leren van ervaringen; actieve betrokkenheid bij ontwikkeling

Tabel 3. Overzicht mentorlessen klas 1 t/m 5

Klas 1

Periode 1: Computervaardigheden (studievaardigheden)

Periode 2: Samenwerken (internationale vaardigheden)

Periode 3: Bronnen op waarde schatten en mediawijsheid (studievaardigheden)

Periode 4: Communicatie (internationale vaardigheden)

Focus: basisvaardigheden, samenwerking en communicatie.

Klas 2

Periode 1: Leren leren (studievaardigheden)

Periode 2: Plannen (studievaardigheden)

Periode 3: Informatie opzoeken (internet, boeken, kranten) (internationale vaardigheden)

Periode 4: Presenteren van eigen werk en mening (internationale vaardigheden)

Focus: zelfregulatie, informatievaardigheden en meningsvorming.

Klas 3

Periode 1: Onderzoekende houding (internationale vaardigheden)

Periode 2: Onderzoekende houding (internationale vaardigheden)

Periode 3: Zelfverantwoordelijkheid en reflecteren (internationale vaardigheden)

Periode 4: Zelfverantwoordelijkheid en reflecteren (internationale vaardigheden)

Focus: onderzoek, reflectie en eigenaarschap.

Klas 4 – Verdiepen: regie en reflectie

Periode 1: Executieve vaardigheden

Periode 2: Executieve vaardigheden, reflectie, driehoeksgesprek en LOB

Periode 3: Regie op je eigen leven

Periode 4: Eerste hulp bij overgaan / onderzoek doen (keuzeprogramma)

Focus: eigenaarschap, zelfsturing en bewuste keuzes

Koppeling drieslag: ken jezelf – ontdek de wereld

Klas 5 – Afronden: balans en toekomst

Periode 1: Zelfinzicht en leerstrategieën

Periode 2: Stress, motivatie en balans

Periode 3: Eerste hulp bij slagen (havo 5) / praktische opdrachten, LOB en AI

Focus: veerkracht, afronding en toekomstgericht handelen

Tabel 4. Doorlopende mentorleerlijn burgerschap (klas 1 t/m 5)

Leerj.	Focus	Vaardigheden (dominant)	Schoolmotto	Burgerschap & Digitale Geletterdheid
Klas 1	Basisvaardigheden, samenwerking en communicatie	Computervaardigheden , samenwerken, mediawijsheid, communicatie	Ken jezelf – Verbind verschillen	Digitale geletterdheid; omgaan met verschillen; sociale vaardigheden
Klas 2	Zelfregulatie, informatievaardigheden en meningsvorming	Leren leren, plannen, informatievaardigheden , presenteren	Ken jezelf – Verbind verschillen	Kritisch omgaan met informatie; participatie; meningsvorming
Klas 3	Onderzoek, reflectie en eigenaarschap	Onderzoekende houding, zelfverantwoordelijkheid, reflecteren	Ken jezelf - Ontdek de wereld	Maatschappelijke vraagstukken; actief burgerschap; reflectie
Klas 4	Regie, zelfsturing en bewuste keuzes	Executieve vaardigheden, reflectie, LOB, regie	Ken jezelf – Ontdek de wereld	Persoonsovorming; participatie; voorbereiding maatschappelijke deelname
Klas 5	Veerkracht, afronding en toekomstgericht handelen	Zelfinzicht, leerstrategieën, stressregulatie, verantwoordelijkheid	Ken jezelf – Ontdek de wereld	Verantwoord handelen; toekomstgericht burgerschap; digitale en maatschappelijke participatie

Bijlage 2. De internationale vaardigheden rubriek

RUBRIC INTERNATIONALE VAARDIGHEDEN – LORENTZ LYCEUM

Leeswijzer rubric

Deze rubric ondersteunt de ontwikkeling van internationale vaardigheden op het Lorentz Lyceum.

Met 'internationale vaardigheden' bedoelen wij de skills die leerlingen helpen om:

1. Zichzelf te leren kennen (reflecteren, *lef*, zelfverantwoordelijk);
2. Verschillen te verbinden (communicatie, samenwerken, *lef*, open-minded, reflecteren);
3. De wereld te ontdekken (leergierig, samenwerken, *lef*).

Deze in totaal zeven internationale vaardigheden zijn het fundament van **burgerschap** zoals we deze op school aanbieden.

Leerlingen komen deze vaardigheden tegen bij verschillende vakken, projecten, mentorlessen en werkweken. In **iedere jaarlaag** kunnen leerlingen het M-niveau (Master) behalen — passend bij het niveau en de context van dat leerjaar.

De rubric werkt met zes niveaus:

B₀ — Het startpunt: leerlingen hebben nog niet aangetoond het B₁ niveau te beheersen.

B₁ — Beginnend: leerlingen tonen aan het basisniveau te beheersen van wat er van hen verwacht wordt op school.

D₁ — Tussenstap: het basisniveau is behaald, maar het volgende niveau wordt nog niet volledig beheerst.

D₂ — Ontwikkend: de leerling laat de vaardigheid zelfstandig zien. Maar de contexten waarin dit gebeurt zijn nog beperkt.

D₃ — Tussenstap: *D₂* wordt beheerst, maar niet alle aspecten van M zijn nog aangetoond.

M — Meesterlijk: de leerling heeft het hoogste niveau behaald dat er op dat moment mogelijk is. Niet alle leerlingen zullen elk jaar voor alle vaardigheden het M-niveau behalen. Bij meesterlijk gaat het vaak over zelfstandig en bewust handelen in nieuwe of onbekende situaties.

Een leerling behaalt een niveau pas wanneer aan de criteria van die kolom is voldaan, bijvoorbeeld in een opdracht, presentatie, gespreksmoment of situatie waarin de vaardigheid zichtbaar wordt.

D₁ en *D₃* functioneren als overgangsniveaus: ze geven aan dat een leerling één niveau volledig beheerst, maar het volgende slechts gedeeltelijk.

Belangrijke termen:

'Besef': Ik realiseer mij dat iets bestaat of gebeurt.

'Begrijp': Ik snap hoe iets werkt en kan het uitleggen.

'Ben mij bewust': Ik merk actief op wat er gebeurt, denk erover na en houd er rekening mee in mijn gedrag.

Stap → Skill ↓	B ₀	B ₁	D ₁	D ₂	D ₃	M
Communicatie		I. Ik <i>luister</i> naar anderen. II. Ik <i>probeer</i> mijn mening kenbaar te maken naar anderen. III. Ik <i>besef</i> dat lichaamstaal onderdeel is van communicatie. IV. Ik kan samen met anderen <i>presentaties maken en geven</i>.	<i>Een combinatie van B₁ en D₂ waarbij je minimaal drie vaardigheden uit B₁ hebt behaald en twee vaardigheden uit D₂.</i>	I. Ik <i>luister</i> naar anderen, ook als ik het ergens niet mee eens ben. II. Ik <i>kan</i> mijn mening op een gepaste manier kenbaar maken, en ik <i>houd hierbij rekening met</i> anderen. III. Ik <i>begrijp</i> dat er verschillen in lichaamstaal en taalgebruik zijn tussen groepen (<i>leeftijd, cultuur, achtergrond, etc.</i>). IV. Ik <i>kan</i> zelfstandig <i>presentaties maken en geven</i> voor mijn klas.	<i>Een combinatie van D₂ en M waarbij je minimaal drie vaardigheden uit D₂ hebt behaald en twee vaardigheden uit M.</i>	I. Ik <i>luister</i> naar anderen en ik <i>reageer respectvol</i>, ook als ik het ergens niet mee eens ben. II. Ik kan op een respectvolle en doordachte manier mijn <i>standpunt uitleggen</i>, en ik <i>houd hierbij rekening met</i> de gevoelens en gedachten van anderen. III. In mijn communicatie ben ik mij ervan <i>bewust</i> dat er verschillen zijn in lichaamstaal, taalgebruik tussen groepen (<i>leeftijd, cultuur, achtergrond, etc.</i>), en ik <i>houd hier zichtbaar rekening mee</i>. IV. Ik kan zelfstandig <i>presentaties maken en geven</i> voor mensen die ik (nog) niet zo goed ken.

Stap → Skill ↓	B ₀	B ₁	D ₁	D ₂	D ₃	M
Communicatie		I. Ik luister naar anderen. II. Ik probeer mijn mening kenbaar te maken naar anderen. III. Ik beseft dat lichaamstaal onderdeel is van communicatie. IV. Ik kan samen met anderen presentaties maken en geven.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal drie vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en twee vaardigheden uit D ₂ .	I. Ik luister naar anderen, ook als ik het ergens niet mee eens ben. II. Ik kan mijn mening op een gepaste manier kenbaar maken, en ik houd hierbij rekening met anderen. III. Ik begrijp dat er verschillen in lichaamstaal en taalgebruik zijn tussen groepen (<i>leeftijd, cultuur, achtergrond, etc.</i>). IV. Ik kan zelfstandig presentaties maken en geven voor mijn klas.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal drie vaardigheden uit M hebt behaald en twee vaardigheden uit D ₂ .	I. Ik luister naar anderen en ik reageer respectvol, ook als ik het ergens niet mee eens ben. II. Ik kan op een respectvolle en doordachte manier mijn standpunt uitleggen, en ik houd hierbij rekening met de gevoelens en gedachten van anderen. III. In mijn communicatie ben ik mij ervan bewust dat er verschillen zijn in lichaamstaal, taalgebruik tussen groepen (<i>leeftijd, cultuur, achtergrond, etc.</i>), en ik houd hier zichtbaar rekening mee. IV. Ik kan zelfstandig presentaties maken en geven voor mensen die ik (nog) niet zo goed ken.

Stap → Skill ↓	B ₀	B ₁	D ₁	D ₂	D ₃	M
Lef		I. Ik beseft dat fouten maken nodig is om te leren. II. Ik durf vragen te stellen aan vrienden en bekenden. III. Ik durf voor mijzelf op te komen binnen een vertrouwde groep. IV. Ik durf (korte) uitstapjes te maken wanneer ik samen ben met mensen die ik goed ken.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal drie vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en twee vaardigheden uit D ₂ .	I. Ik durf fouten te maken en hiervan te leren. II. Ik durf, zowel online als offline, vragen te stellen aan leeftijdsgenoten/of klasgenoten. III. Ik durf voor mijzelf en anderen op te komen binnen een vertrouwde groep. IV. Ik durf nieuwe dingen uit te proberen, ook wanneer ik samen ben met mensen die (nog) niet goed ken.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal drie vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en twee vaardigheden uit M.	I. Ik kan mijn fouten (herkennen) en hiervan leren. II. Ik durf, zowel online als offline, vragen te stellen, in groepen of situaties die ik (nog) niet goed ken. Zelfs wanneer het niet in mijn moedertaal is. Ik stap daarbij bewust uit mijn comfortzone. III. Ik durf, zowel online als offline, voor mezelf en voor anderen op te komen, ook in groepen of situaties die ik (nog) niet goed ken en zelfs wanneer het niet in mijn moedertaal is. Ik stap daarbij bewust uit mijn comfortzone. IV. Ik durf, zowel online als offline, actief op zoek te gaan naar nieuwe dingen, ook in groepen of situaties die ik (nog) niet goed ken en zelfs wanneer het niet in mijn moedertaal is. Ik stap daarbij bewust uit mijn comfortzone.
Onderzoekend		I. Ik ben nieuwsgierig naar mijn omgeving (<i>school, wijk, stad, etc.</i>). II. Ik beseft dat er verschillende manieren zijn om informatie te verkrijgen. III. Ik beseft dat vragen tot antwoorden en inzichten kunnen leiden over thema's die ik wil onderzoeken.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal twee vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en één vaardigheid uit D ₂ .	I. Ik ben geïnteresseerd in de wereld om mij heen, en ik verkrijg hierdoor nieuwe kennis en informatie. II. Ik begrijp hoe ik verschillende manieren kan gebruiken om informatie te verkrijgen. III. Ik kan gerichte vragen stellen om informatie te krijgen over een onderwerp of thema.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal twee vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en één vaardigheid uit M.	I. Ik houd mij actief bezig met wat er gebeurt in de wereld, en ik verkrijg hierdoor nieuwe kennis, informatie en inzichten. II. Ik ben mij ervan bewust welke manieren ik kan gebruiken om passende en betrouwbare informatie te verkrijgen, zowel online als offline. III. Ik kan gerichte hoofd- en deelvragen opstellen die passend zijn binnen een onderzoek en/of verslag.

Stap → Skill ↓	B ₀	B ₁	D ₁	D ₂	D ₃	M
Samenwerken		I. Ik kan een eenvoudig probleem oplossen binnen een vertrouwde groep. II. Ik doe actief mee met groepsopdrachten. III. Ik beseft dat er bij groepswork verschillende rollen nodig zijn. IV. Ik beseft dat samenwerken voordelen heeft.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal drie vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en twee vaardigheden uit D ₂ .	I. Ik kan een algemeen probleem oplossen samen met leeftijdsgenoten of klasgenoten. II. Ik draag actief bij aan groepsopdrachten, en houd mij aan de gemaakte afspraken. III. Ik kan verschillende rollen binnen een groep vervullen die passen bij de situatie. IV. Ik begrijp dat samenwerken voor- en nadelen heeft, en ik kan hier rekening mee houden.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal drie vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en twee vaardigheden uit M.	I. Ik kan een complex probleem oplossen samen met een groep mensen die ik (nog) niet goed ken (<i>Model United Nations, internationale stage, etc.</i>). II. Ik neem bij een groepsopdracht de verantwoordelijkheid voor het groepsresultaat, en houd mij aan de gemaakte afspraken. III. Ik ben mij ervan bewust welke rol binnen een groep zowel het beste bij mij past als bij de situatie, en ik kan indien nodig een andere rol op mij nemen. IV. Ik ben mij ervan bewust dat samenwerken voor- en nadelen heeft, en ik kan deze in kaart brengen om de samenwerking te bevorderen.
Zelfverantwoordelijk		I. Ik ben mij bewust van mijn eigen handelen en gedrag. II. Ik beseft dat ik tijd aan school moet besteden, en ik weet dat dit van invloed is op de hoeveelheid vrije tijd die ik heb. III. Ik probeer mijn schoolwerk op tijd af te krijgen.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal twee vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en één vaardigheid uit D ₂ .	I. Ik voel mij verantwoordelijk voor mijn eigen handelen en gedrag. II. Ik probeer een goede balans te krijgen tussen school en vrije tijd (<i>telefoon, werk, hobby's, vrienden etc.</i>), maar hierbij heb ik soms nog hulp nodig. III. Ik kan een planning voor mijn schoolwerk maken en mij hieraan houden.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal twee vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en één vaardigheid uit M.	I. Ik neem verantwoordelijkheid voor mijn eigen handelen en gedrag. II. Ik kan volledig zelfstandig zorgen voor een goede balans tussen school en vrije tijd (<i>telefoon, werk, hobby's, vrienden etc.</i>). III. Ik neem regie over mijn eigen leerproces door realistisch te plannen en bewust te zijn van wat er nodig is om tot een resultaat te komen dat aansluit op mijn doelen.

Stap → Skill ↓	B ₀	B ₁	D ₁	D ₂	D ₃	M
Open- Minded		I. Ik beseft dat er verschillen op de wereld zijn. II. Ik beseft dat andere mensen mogelijk anders over dingen nadenken dan ik. III. Ik sta open voor onbekende ideeën en/of standpunten.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal twee vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en één vaardigheid uit D ₂ .	I. Ik begrijp dat er verschillen en overeenkomsten zijn tussen mijzelf en anderen, en ik kan deze uitleggen. II. Ik begrijp dat mijn persoonlijke kring (<i>media, school, vrienden, familie, etc.</i>) van directe invloed is op mijn mening over bepaalde onderwerpen. III. Ik stel vragen en ga in gesprek om onbekende ideeën en/of standpunten (<i>over leeftijd, cultuur, regio, etc.</i>) beter te begrijpen.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal twee vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en één vaardigheid uit M.	I. Ik ben mij ervan bewust van dat er verschillen en overeenkomsten zijn tussen mijzelf en anderen, en ik kan deze uitleggen en respecteren. II. Ik ben mij ervan bewust dat ik beïnvloed word door mijn persoonlijke kring (<i>media, school, vrienden, familie, etc.</i>), maar ik blijf wel kritisch en trouw aan wie ik ben. III. Ik kan een open gesprek voeren over de verschillen en overeenkomsten tussen de ideeën en/of standpunten van mijzelf en anderen.
Reflecteren		I. Ik kan benoemen waar ik goed in ben en wat ik (nog) lastig vind. II. Ik denk na over hoe ik iets een volgende keer beter kan doen. III. Ik vind het ontvangen van feedback (soms) lastig, maar ik beseft dat feedback belangrijk is. IV. Ik vind het geven van feedback (soms lastig), maar ik beseft dat dit belangrijk is.	Een combinatie van B ₁ en D ₂ waarbij je minimaal drie vaardigheden uit B ₁ hebt behaald en twee vaardigheden uit D ₂ .	I. Ik kan doelen stellen om mijzelf te verbeteren, maar hierbij heb ik soms nog hulp nodig. II. Ik kan beschrijven waarom bepaalde dingen goed of minder goed gingen. III. Ik kan om inhoudelijke feedback vragen en ik probeer dit toe te passen in mijn leerproces. IV. Ik kan inhoudelijke feedback geven, en ik probeer dit respectvol te communiceren naar anderen.	Een combinatie van D ₂ en M waarbij je minimaal drie vaardigheden uit D ₂ hebt behaald en twee vaardigheden uit M.	I. Ik neem zelfstandig initiatief om mijzelf te verbeteren, en ik kan realistische langere-termijndoelen stellen. II. Ik kan zelfstandig reflecteren op mijn acties en om passende hulp vragen indien nodig. III. Ik kan zelfstandig vragen om gerichte feedback en ik kan deze feedback succesvol toepassen in mijn leerproces. IV. Ik kan zelfstandig gerichte feedback geven, en dit op een zorgvuldige en respectvolle manier te communiceren naar anderen.

Bijlage 3. de kerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid op een rijtje

Kerndoel 18 De school geeft vorm aan de democratische oefenplaats.

18A De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.

Het gaat hierbij om:

- aanbieden van kennis en vaardigheden ten aanzien van basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de diverse samenleving, gericht op respectvolle omgang;
- stimuleren van sociale vaardigheden en kritische denkvaardigheden;
- stimuleren van respectvolle communicatie, offline en online;
- aanbieden van activiteiten die sociale cohesie en actief burgerschap stimuleren.
- Samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 19 De leerling leert over samenleven in een democratische rechtsstaat.

19A De leerling toont inzicht in het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit;
- inzicht tonen in hoe de Grondwet, kinder- en mensenrechten en internationale verdragen basiswaarden van de democratische rechtsstaat mogelijk maken en beschermen;
- redeneren over hoe basiswaarden van de democratische rechtsstaat en vrijheden, zoals vastgelegd in de Grondwet, met elkaar op gespannen voet kunnen staan;
- ervaringen opdoen met het voeren van dialogen, omgaan met conflicten, gelijkwaardige behandeling en ethische oordeelsvorming;
- reflecteren op het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat voor de samenleving en het eigen leven.

19B De leerling verkent en reflecteert op hoe die kan omgaan met diversiteit in de samenleving.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid;
- reflecteren op de eigen identiteit in relatie tot aspecten van diversiteit;
- herkennen en benoemen van processen van stereotypering, discriminatie en uitsluiting;
- beargumenteren van het belang dat mensen elkaar gelijkwaardig behandelen;
- reflecteren op ervaringen met openstaan voor perspectieven en ervaringen van anderen, overeenkomsten en verschillen benoemen, oordeel uitstellen, omgaan met mogelijkheden en gedrag van anderen.

Kerndoel 20 De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.

20A De leerling verkent en reflecteert op mogelijkheden om democratisch te handelen.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van onderdelen van de democratische rechtsstaat: machtscheiding, onafhankelijke rechtspraak en hoe de Grondwet individuen en groepen beschermt;
- inzicht tonen in processen van inspraak en besluitvorming en welke regels en afspraken daarbij van belang zijn;
- ervaringen opdoen met het uitwisselen van standpunten, compromissen sluiten en omgaan met meerderheids- en minderheidsstandpunten;
- reflecteren op eigen ervaringen met inspraak en besluitvorming en met het besluitvormingsproces;
- inzicht tonen in de waarde van democratisch handelen in het eigen leven.

20B De leerling verkent en reflecteert op mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven hoe burgers met taken, rollen, rechten en plichten bijdragen aan de samenleving;
- onderzoeken van de rol en de impact van maatschappelijke initiatieven, bewegingen en organisaties en de middelen die zij aanwenden om bij te dragen aan de samenleving of veranderingen in de samenleving teweeg te brengen;
- verkennen van actuele, maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken;
- ervaringen opdoen met verantwoordelijkheid nemen voor en bijdragen aan het welzijn van anderen;
- reflecteren op mogelijkheden om vanuit eigen idealen of overtuigingen bij te dragen aan de samenleving, nu en in de toekomst.

Kerndoel 21 De leerling zet digitale technologie en digitale media in.

21A De leerling zet digitale systemen functioneel in.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van wat technisch nodig is om digitale systemen te laten werken en in een netwerk te laten samenwerken;
- beschrijven van de werking van internet en de plaats van slimme apparatuur daarin;
- gebruiken van geavanceerde mogelijkheden van software voor communicatie, samenwerken en het creëren en bewerken van verschillende typen bestanden;
- herkennen van digitale systemen die in bedrijven, in de wereld van de media en
- door de overheid gebruikt worden bij het uitvoeren van taken of het oplossen van problemen;
- Bijhouden van nieuwe technologische ontwikkelingen, hun mogelijkheden en beperkingen.

21B De leerling navigeert doelgericht in het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en verwerken van informatie.

Het gaat hierbij om:

- combineren van geschikte zoekhulpmiddelen, zoekopdrachten en zoekstrategieën;
- beoordelen van aangeboden en gevonden informatie op betrouwbaarheid en bruikbaarheid, rekening houdend met eigenschappen van bronnen, zoekhulpmiddelen en gebruikte media;
- reflecteren op de geschiktheid van gebruikte zoekstrategieën, zoekhulpmiddelen en zoekopdrachten voor het verkrijgen van het gewenste resultaat;
- beschrijven hoe sociale media werken en hoe ze de aandacht van gebruikers trekken, vasthouden en beïnvloeden;
- reflecteren op welke wijze eigen kennis, opvattingen en voorkeuren de interpretatie van digitale informatie beïnvloeden.
- gebruikmaken van vakspecifieke zoekstrategieën, zoekhulpmiddelen en zoekopdrachten.

21C De leerling verkent het gebruik van data en dataverwerking.

Het gaat hierbij om:

- redeneren over hoe een dataset een beperkt beeld geeft van de werkelijkheid;
- uitvoeren van onderzoek met een dataset om een vraag te beantwoorden, een taak uit te voeren of een probleem op te lossen;
- beschrijven van het gebruik van data door bedrijven, instellingen en overheden;
- beschrijven van de toenemende mogelijkheden om datagestuurd te werken;
- reflecteren hoe AI nieuwe manieren om data te verwerken mogelijk maakt.
- gebruiken van open data om een probleem op te lossen of een onderzoek uit te voeren.

21D De leerling verkent mogelijkheden en beperkingen van AI.

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de rol en invloed van de kwaliteit en eigenschappen van data voor de werking en resultaten van AI-systemen;
- herkennen van veelvoorkomende AI-systemen en hun toepassingen door bedrijven, instellingen en overheden;
- beschrijven van verschillen tussen op regels gebaseerde digitale systemen en op statistiek gebaseerde AI-systemen;
- doelgericht, verantwoord en kritisch interacteren met een AI-systeem;
- experimenteren met het trainen van AI-systemen.
- beschrijven van machine learning, expertsystemen en gangbare manieren om AI-systemen te trainen;
- reflecteren op de mogelijkheden en beperkingen van AI-systemen.

Geraadpleegde bronnen

AWP Sociale Kwaliteit e.a., ijkpunten voor goed burgerschapsonderwijs. Amsterdam (2021).

Azizi, B., Wereldburgerschap, reflecties op wereldburgerschap in de spiegel van Afghanistan en Nederland (Soesterberg, 2020).

Curriculum.nu, Leergebied burgerschap, Voorstel voor de basis van de herziening van

Eidhof, B., Handboek burgerschapsonderwijs voor het voortgezet onderwijs (Den Haag 2020).

Lorentz Lyceum, kernwaarden. (<https://www.lorentzlyceum.nl/lorentz-dna/kernwaarden/>, 2021).

Globi, Handreiking brugklasdocenten (2023).

Lorentz Lyceum, schoolplan (2021).

Lorentz Lyceum, zeven vaardigheden (update: 2025).

Ontwikkelteam burgerschap, de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Burgerschap. (<https://www.curriculum.nu/download/bu/Voorstellen-Burgerschap.pdf>, 2019).

Sinek, S., *start with why* (2011).

SLO.nl, basisvaardigheden. (<https://www.slo.nl/thema/meer/basisvaardigheden/>, 2023).

SLO.nl, onderwijsdoelen. (<https://www.slo.nl/sectoren/havo-vwo/burgerschap-havo-vwo/onderwijsdoelen>, 2023).

SLO.nl, Kerndoelen burgerschapsonderwijs, <https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen/definitieve-conceptkerndoelen/>

VO-raad, burgerschapsonderwijs. (<https://www.vo-raad.nl/onderwerpen/burgerschapsonderwijs>, 2022)

Wet en regelgeving (<https://www.slo.nl/sectoren/so/burgerschap-so/wet-toezicht/wet-regelgeving>, 2025).

Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs
https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20201117/gewijzigd_voorstel_van_wet_9.2021.

Wettelijke kaders burgerschapsonderwijs
(<https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/toezicht-2017/burgerschap/wettelijke-opdracht>, 2025)